

Hans Anten

Raymond Vervliet, *De literaire manifesten van het fin-de-siècle in de Zuidnederlandse periodieken 1878-1914. Deel I: Een theoretische bijdrage en praktisch model voor de periodisering in de literaire historiografie*; (251 pp.). Deel II: Materiaalverzameling; (553 pp.) Uitgegeven door de faculteit van de letteren en wijsbegeerte van de Rijksuniversiteit te Gent, 1982.

Wanneer men de beoefening van de literatuurwetenschap in Nederland en Vlaanderen vanaf ongeveer 1970 overziet, blijkt één van de tendenzen de hernieuwde interesse voor de literaire geschiedschrijving te zijn. Het huidige zoeken naar nieuwe vormen van literatuurgeschiedschrijving in het kader van de wederopbouw van deze discipline kent reeds een kleine traditie, getuige de congressen en symposia, en de talrijke publicaties van theoretische en praktische aard. Zowel de lezer (het historische receptieonderzoek) als de schrijver (d.w.z. zijn poëtica) zijn uitgangspunt geweest voor enkele studies die een periode of een aspect ervan belichten. Er is onder meer geschreven over de periodiseringsproblematiek, over het incorporeren van de niet-literaire context, en over manieren om structurele analyse en literaire historiografie te integreren. Ook in de hier te bespreken 'doctorale dissertatie' uit 1978, pas in 1982 in boekvorm uitgegeven, komen deze punten aan de orde.

De herwaardering van de literaire geschiedschrijving heeft in het buitenland al eerder plaatsgevonden. Het eerste hoofdstuk van Vervliets studie, waarin de methodologi-
[p. 256]

sche problematiek van de literaire historiografie wordt beschreven, geeft een verslag van de pogingen die vanaf het midden van de jaren vijftig vooral in de Verenigde Staten, Frankrijk en Duitsland zijn ondernomen om het antagonisme tussen autonomisten en literatuurhistorici op te heffen teneinde tot een nieuwe synthese te komen. Dat streven naar synthese tussen de ahistorische structuralistische methode en de literairhistorische methode is ook het uitgangspunt in dit boek. Hoofddoel van het onderzoek is 'een literairhistorische periodisering volgens interne, literaire normen'. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Vervliet voor het theoretische referentiekader m.b.t. de periodisering in eerste instantie aansluiting zoekt bij ideeën die René Wellek al voor de Tweede Wereldoorlog en H.P.H. Teesing in 1948, in zijn proefschrift *Das Problem der Perioden in der Literaturgeschichte*, formuleerden. De aanvullingen en correcties op Teesings voorstellen die Vervliet in navolging van anderen aanbrengt, betreffen met name de al te 'puristische' opvatting over literatuurgeschiedenis als een immanent ontwikkelingsproces. Dat voor Teesing óók de context bij de constructie van een periode een rol speelt wordt m.i. onvoldoende benadrukt door slechts in een noot te verwijzen naar een artikel uit 1966. Al in zijn dissertatie wijst hij erop 'dass wir unser Bild von einer Periode nicht nur aus der Dichtung der Zeit abstrahieren, dass wir vielmehr auch die allgemeinen Zeitverhältnisse, die Philosophie, die Wissenschaft, eventuell auch die Musik und die bildende Kunst der Zeit in Betracht ziehen. Das Periodenbild enthält also der Dichtung gegenüber ein nicht zu übersehendes Plus, das uns [...] erlaubt, gewisse Seiten der Dichtung aus dem in dieser Weise gewonnenen Zeitbild zu erklären' (p. 101). Naast de analyse van poëtische schrijversuitspraken wijst Vervliet op het belang van sociale, politieke, en culturele factoren die mogelijk verklaringen bieden voor ontstaan en uitingsvormen van

een literaire periode. Een dergelijke veelzijdige benadering impliceert dat behalve de overwegend synchronische structurele tekstanalyse meer diachronische cultuurhistorische en literair-sociologische werkmethodeën aangewend worden, waardoor de eerder genoemde synthese in het theoretische model tot stand komt.

De periode die Vervliet heeft gekozen om het model te toetsen aan de praktijk is die van het fin-de-siècle in Vlaanderen. Als in omringende landen kenmerkt dit tijdperk zich door een streven naar vernieuwing van de literatuur. De noodzakelijke beperking die Vervliet zich heeft opgelegd, immers analyses van de literaire werken zelf zullen er nauwelijks zijn, resulteerde in de keuze voor de beschrijving van de externe poëtica, c.q. de literaturopvattingen zoals die in de vele programmatische bijdragen in tijdschriften zijn verwoord. Als terminus a quo is 1878 gekozen. In dat jaar verschijnt er een aantal jongerentijdschriften waarin esthetische standpunten worden verkondigd die duidelijk breken met de vigerende conventies. 1914 fungeert als terminus ad quem; het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog markeert de fase van reactie op de nieuwe literatuurconcepties, een reactie die al omstreeks de eeuwwisseling zichtbaar wordt. De literaire ontwikkelingsgang tussen 1878 en 1914 wordt geschetst in het vierde en laatste hoofdstuk. Daaraan voorafgaan twee hoofdstukken waarin een beeld wordt gegeven van de politieke en sociaaleconomische situatie (II) en het cultuurhistorische kader, toegespitst op de beeldende kunsten (III).

In deze periode van de zgn. tweede industriële revolutie ‘ontwaakt’ Vlaanderen uit het provincialisme. Het is de tijd van het cultuurflamingantisme. In de Vlaamse Bewe-
[p. 257]

ging wordt het accent gelegd op de culturele emancipatie. De dominerende stijl in de beeldende kunst tijdens het fin-de-siècle is de Art Nouveau, die in België met name in de kunstnijverheid, de decoratieve kunsten en de architectuur een hoge vlucht nam. In het licht van de sociaaleconomische omstandigheden wordt die bloei begrijpelijk. Terecht typeert Vervliet de Art Nouveau als een anti-stijl vanwege de ideologische stellingname tegen de toenemende mechanisering en massaproductie. België kon, aldus Vervliet, als vroegst geïndustrialiseerd land op het Europese vasteland een goede voedingsbodem voor deze anti-industriële kunstrichting zijn. In het hoofdstuk over de Art Nouveau in België wordt vooral aandacht geschonken aan de samenwerking tussen beeldende kunstenaars en schrijvers in literaire periodieken. De grafische vormgeving van de eerste jaargang van het belangrijkste tijdschrift *Van nu en straks* (1893-1894) door Henry van de Velde, is een algemeen erkend hoogtepunt van de Art Nouveau-drukkunst. Als verhelderende illustratie bij de beschrijving van de opkomst, bloei en het verval van de Art Nouveau zijn in de Materiaalverzameling (deel II) van veel tijdschriften kaftontwerpen, titelbladen, vignetten en initialen gereproduceerd.

In de Materiaalverzameling zijn verder alle teksten van programmatische aard uit de ongeveer honderdvijfenvestig geëxcerpeerde periodieken in extenso chronologisch opgenomen. Dat zijn niet alleen de geschriften met een evident manifestachtig karakter, maar ook prospectussen en openingsartikelen bij de oprichting van tijdschriften en algemene inleidingen van boekbesprekingen. Aan de hand van een groot aantal citaten uit deze teksten bespreekt Vervliet in het vierde hoofdstuk wat, gezien de titel van zijn boek, zijn eigenlijke onderwerp is: de esthetische opvattingen in de literaire manifesten van het fin-de-siècle. De term ‘fin-de-siècle’ wordt hier gebruikt als aanduiding voor een periode waarin een verscheidenheid aan moeilijk in temporele zin te begrenzen bewegingen, stromingen en stijlen als realisme, naturalisme, impressionisme, symbolisme, decadentisme en Heimatkunst te onderkennen zijn. Het is uiteraard ondoenlijk om binnen het bestek van deze bespreking

gedetailleerd in te gaan op het door Vervliet zorgvuldig getraceerde theorieënskala. Daarom slechts enkele grote lijnen.

In de beginfase richt het verzet zich vooral tegen het nationalistische idealiserend romantische proza van de Conscience-epigonen. Om de Vlaamse cultuur te ontdoen van haar provincialisme pleit men voor verinnerlijking en waarachtigheid in de kunst, en zoekt men aansluiting bij buitenlandse bewegingen als het Franse naturalisme. Van belang in deze aanloopperiode zijn de manifesten van Pol de Mont waarin het impressionistische woordkunstwerk en het l'art pour l'art-principe worden verdedigd. De heftige polemiek die deze stellingname tot gevolg heeft typeert Vervliet als de strijd 'tussen oud en nieuw: Parnassus of Antiparnassus'. Het is overigens jammer dat de traditie waartegen de jongeren zich afzetten over het algemeen geringe aandacht krijgt. Te vaak beperkt de schrijver zich tot aanduidingen als 'de classicistische dogmatische esthetica' die zonder nadere toelichting weinig verduidelijken.

Na de inleidende fase (1878-1888) onderscheidt Vervliet een affirmatieve fase (1888-1905) waarin de nieuwe denkbeelden domineren. Tussen 1888 en 1893 verschijnt een groot aantal literaire en algemeen-culturele jongerentijdschriften, en ook in de gevestigde periodieken dringt het credo van het nieuwe (autonomie van de kunst, verisme, verinnerlijking en individualisering) door. Culminatiepunt van de

[p. 258]
vernieuwingsbeweging zijn de tien nummers die de eerste reeks vormen van *Van nu en straks*. Vervliet noemt de manifesten van August Vermeylen, Prosper van Langendonck en Alfred Hegenscheidt uit 1893 en 1894 de 'hoogtepunten van theoretische reflectie over de literair-esthetische problematiek in deze periode'. Ze proclameren een synthetische visie op leven en kunst, een visie waaraan een monistisch-pantheïstische filosofie ten grondslag ligt. De nieuwe kunst zou een 'gemeenschapskunst' moeten zijn die het volk verheft en de Vlaamse cultuur op Europees peil brengt. 'De dichter', aldus Vermeylen, 'moet diepgeworteld in het volk staan, en steeds nieuwe krachten uit zijn aarde zelf in hem op voelen stijgen; en er zullen kunstwerken opgroeien schoon als boomen'.

De derde fase is die van de reactie (1905-1914). Het streven het volk cultureel en sociaal te emanciperen door het scheppen van schoonheid blijft het ideaal; over de wijze waarop dat moet gebeuren zijn de meningen verdeeld. De oppositie tegen het 'estheticisme' van de jaren negentig neemt toe, wat zich o.a. uit in pleidooien voor opbouwend en ontspanning gevend proza en toneel in begrijpelijke taal. Het in 1909 opgerichte tijdschrift *De boomgaard*, door de redactie aangekondigd als 'de *Van nu en Straks* der nieuwe generatie', heeft met zijn autonomistische kunstopvatting de herleving van een provincialistische Heimatkunst niet kunnen tegenhouden: het 'hyperindividualistisch, decadent en excentriek idealisme en estheticisme was in een tijd van nationale én internationale spanningen die ethisch en sociaal engagement vorderden, een overwonnen standpunt'.

Tenslotte nog een enkele kanttekening bij de gebruikte terminologie. De in dit boek beschreven vernieuwingsbeweging karakteriseert Vervliet als 'het modernisme', 'de avant-garde'. Het zal duidelijk zijn dat deze termen als periodeconcept zo hun specificiteit verliezen, aangezien deze begrippen in de literatuurgeschiedschrijving, als bekend, ook in verband worden gebracht met latere, twintigste-eeuwse bewegingen -bijvoorbeeld expressionisme, futurisme, surrealisme, constructivisme -, die in tal van opzichten rigoureuze braken met de esthetische normenstelsels van het fin-de-siècle. Vervliet hanteert de begrippen modernisme en avant-garde doorgaans als synoniemen. Alleen de *Van nu en straks*-kring

wordt nadrukkelijk als de avant-garde betiteld. Lag het niet meer voor de hand deze term te reserveren voor de voorlopers, voor degenen die als eersten omstreeks 1878 de gevestigde normen doorbraken?

De bijdrage die de schrijver met zijn studie heeft willen leveren aan een synthetische vorm van literatuurgeschiedschrijving lijkt mij zeker geslaagd. Dat de vele correlaties tussen de sociaal-culturele context en de literaire ontwikkelingsgang bijdragen tot een beter inzicht in de externe poëtica en de complexiteit van een historische periode, is overtuigend aangetoond. Dat verbindingslijnen naar datgene waar het allemaal om te doen is, het literaire werk zelf, nauwelijks getrokken worden is natuurlijk te betreuren, maar de schrijver, gezien zijn doelstelling, niet kwalijk te nemen.

Rijksuniversiteit Utrecht

Uit: *De Nieuwe Taalgids* 77 (1984), nr. 3